

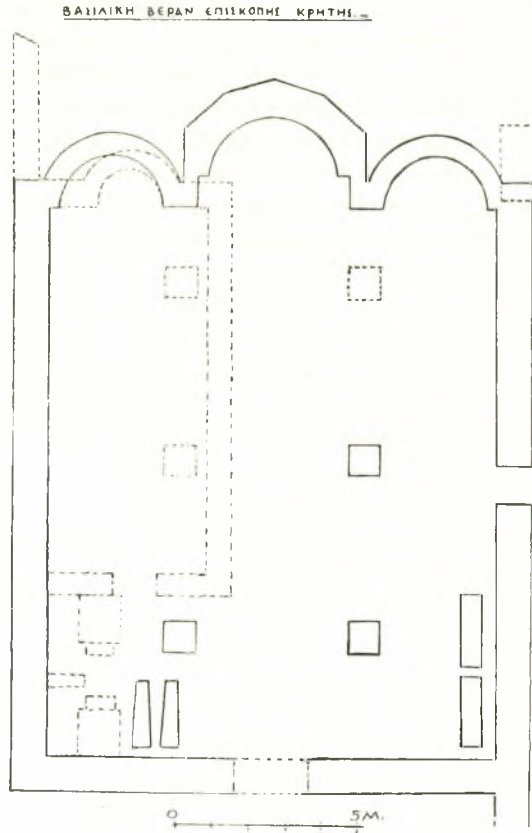
36. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΙΣ ΒΕΡΑΝ
ΕΠΙΣΚΟΠΗΝ ΚΡΗΤΗΣ

Κατά τὸ 1908 ὁ G. GEROLA εἰς τὸ περὶ «ἐνετικῶν μνημείων τῆς Κρήτης» ἔργον του (Mon. Ven. II, σ. 77) εἶχε σημειώσει ἐρείπια παλαιᾶς βασιλικῆς εἰς Βεράν Ἐπισκοπὴν καὶ περὶ τὸν παρ' αὐτοῦ ὀνομαζόμενον, νεωτερικὸν ναόν, τῆς ἁγ. Εἰρήνης. Μετὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφὴν, κατὰ τὰ ἔτη 1956 καὶ 1958, τῆς παρὰ τὸ χωρίον Βυζάρι Ρεθύμνης βυζαντινῆς βασιλικῆς, τὴν ὁποίαν ἐδέχθημεν ὡς τὸν καθεδρικὸν ναόν τῆς ἐπισκοπῆς Συβρίτου, ἐπιβεβλημένην ἐθεωρήσαμεν τὴν ἔρευναν τῶν ἐν Βεράν Ἐπισκοπῇ ἐρείπιων, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ χωρίον τοῦτο συνεκεντροῦντο αἱ πιθανότητες ὅτι δέον νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ὡς διάδοχον τῆς Ἐπισκοπῆς Συβρίτου θεωρηθεῖσαν ἐπισκοπὴν Ἀρίου ἢ Ἀγρίου (βλ. ἡμετέραν ἔκθεσιν ἐν ΠΛΕ 1958, πρβλ. καὶ τὴν μελέτην ἡμῶν: Ἡ Βασιλικὴ τῆς βυζαντινῆς Συβρίτου). Τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν κατέστησε μᾶλλον ἐπιτακτικὴν τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἐρείπια τὰ σημειωθέντα ὑπὸ τοῦ GEROLA καὶ ὁ ναὸς τῆς ἁγ. Εἰρήνης δὲν ὑφίσταντο πλέον, διότι οἱ κατὰ τὸ 1923 οἰκισταὶ τοῦ χωρίου κατεδαφίσαντες ὅ,τι ἀπέμεινεν ἡγειρον τὸν κακότεχνον μονόκλιτον ναόν τοῦ χωρίου (βλ. κάτοψιν, εἰκ. 1) τιμώμενον πλέον εἰς τὸ ὄνομα τῶν ἁγίων Ἀναργύρων (πίν. 179). Ἐπισκεφθέντες τὸν χώρον τοῦτον ἐβεβαιώθημεν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ νεωτερικὸς ναὸς (ὅστις σημειωτέον πρὸ τετραετίας ἐκαλύφθη διὰ καμάρας ἐκ σιμέντου) εἶχεν ἐγερωθῆ ἐπὶ παλαιότερου, ἀσφαλῶς τοῦ τῆς ἁγ. Εἰρήνης, διότι κάτωθεν τῆς ἀψίδος αὐτοῦ ἀνιχνεύσαμεν τὰ θεμέλια μεγαλυτέρας ἀψίδος μαρτυρούσης παλαιότατον μνημεῖον. Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ περίξ χώρος τοῦ ναοῦ σκαφικῶς νὰ ἐρευνηθῆ διὰ νὰ βεβαιωθῆ τί ἀντιπροσώπευεν ἢ διαπιστωθεῖσα ἀψὶς καὶ τί ὑπῆρχεν ἐκ τοῦ μνημείου, εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη ἀνῆκεν.

Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτῆς, ἤλθεν ἀρωγὸς καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἔργον.

Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο καὶ τόσον ἀπλοῦν, διότι οὐ μόνον ὁ ναὸς τῶν ἁγ. Ἀναργύρων ἦτο ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἀλλὰ καὶ ὁ πρὸς Νότον καὶ πρὸς Δυσμᾶς αὐτοῦ χώρος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς νεκροταφεῖον. Καὶ ὁ μὲν ναὸς, δι' ὃν προσφάτως οἱ κάτοικοι χρήματα ἐδαπάνησαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καθαιρεθῆ ὡς μόνος ναὸς τοῦ χωρίου. Εὐτυχῶς ὅμως, κατόπιν σχετικῆς προσπάθειας, οἱ χωρικοὶ ἐπέισθησαν νὰ μεταφέρουν τὰ ὁστᾶ τῶν πατέρων αὐτῶν εἰς τὸ ὀλίγον δυτικῶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου νέον νεκροταφεῖον καὶ οὕτω, διαλυθέντων τῶν τάφων, νὰ δύναται νὰ προχωρήσῃ τὸ ἀνασκαφικὸν ἔργον.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἐξ Ἀνατολῶν καὶ περίξ τῆς εἰς μικρὸν τμήμα διαγραφομένης παλαιᾶς ἀψίδος. Αὕτη ἀπεκαλύφθη ἐξωτερικῶς εἰς ὅλον αὐτῆς τὸ ἡμικύκλιον (πίν. 179β καὶ 180α). Ἐπ' αὐτῆς καὶ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον εἶχε κτισθῆ ἡ μικροτέρα κόγχη τοῦ νεωτετικοῦ ναοῦ. Ἐν συνεχείᾳ καὶ νοτίως τῆς

Εἰκ. 1.

εἰρημένης ἀψίδος ἀπεκαλύφθη μεγαλύτερα ἀψίς, ἐξάπλευρος ἐξωτερικῶς (πίν. 179β) καὶ βαίνουσα ἐπὶ ἡμικυκλικῷ κρηπιδώματι. Ἐγένετο ἀμέσως φανερὸν ὅτι αὕτη ἦτο ἡ μεσαία ἀψίς τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς ἡ δὲ κατ' ἀρχὰς ἀποκαλυφθεῖσα μικροτέρα ἀπετέλει τὴν βόρειαν κόγχην αὐτοῦ. Ἀκολούθως καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν μεσαίαν κόγχην ἀπεκαλύφθη καὶ τρίτη τοιαύτη ἦτο ἡ νοτιὰ κόγχη τριμεροῦς ἱεροῦ βήματος. Δὲν ὑπῆρχε πλέον ἀμφιβολία ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸς τρικλίτου βυζαντινῆς βασιλικῆς, ἥτις καταστραφεῖσα ἐπεχώσθη, ἐπὶ τῆς διαφανομένης δὲ λόγῳ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους βορείας ἀψίδος

περικλείσθη τὸ Ἱερὸν Βῆμα τοῦ τὸ μεῖζον μέρος τοῦ βορείου κλίτους καταλαβόντος νεωτετικοῦ ναοῦ (βλ. κάτοψιν εἰκ. 1). Καὶ ἡ νοτία ἀψίς ἦτο ἡμικυκλικὴ ἔχουσα διάμετρον 2.83μ. πάχος δὲ 0.70μ. ὡς καὶ ἡ βορεία. Τῆς μεσαίας ἀψίδος ἡ διάμετρος ἦτο 3.46 τὸ δὲ πάχος αὐτῆς ἀπὸ 0.70 ἕως 1 μ. Ἡ ἐπίχωσις, ἐξωτερικῶς τῶν ἀψίδων, περιεῖχε τεμάχια μαρμαρίνων καὶ πωρίνων βυζαντινῶν γλυπτῶν καὶ μέγα μαρμάρινον κιονόκρανον με ἐκφυλισμένην ἄκανθον (βλ. κατωτέρω εὐρήματα). Τοῖχος βαίνων ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐξωτερικοῦ βορείου τοίχου αὐτοῦ ἀπεδείχθη νεώτερος τοῦ μνημείου.

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀψίδων ἠρευνήθησαν τὰ θεμέλια τοῦ δυτικοῦ καὶ τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ μνημείου. Οὕτως ἀπεδείχθη ὅτι οὗτοι εἶχον πάχος 1 μέτρου καὶ ὄριζον κτήριον μήκους μὲν 17.30 μ. πλάτους δὲ 14.50 μ. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς σωζόμενος εἰς μήκος 14μ. εἶχε χρησιμεύσει ὡς βόρειος τοῖχος τοῦ ἐκ 12 μ. συγχρόνου ναοῦ τῶν ἁγ. Ἀναργύρων. Πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως ὁμοῦς τοῦ ναοῦ τούτου ὁ τοῖχος οὗτος ἐχρησίμευσε καὶ διὰ τὸν μικροτέρων διαστάσεων ἐπὶ τοῦ κλίτους τούτου ὑπάρχοντα ναόν, ὅστις ἀναμφιβόλως ἦτο ἡ ἁγ. Εἰρήνη, ἣν ἀνέφερον ὁ GEROLA. Περὶ τὸ μέσον τοῦ ἀποκαλυφθέντος νοτίου τοίχου εὐρέθη στενὴ θύρα μετὰ μαρμαρίνου κατωφλίου. Ἐντεῦθεν ἐξήχθησαν, ἐκ τῆς ἀφθόνου ἐπιχώσεως, τεμάχια τοῦ μετὰ κυματίου πωρίνου περιθύρου τῆς.

Ἀποκλεισθείσης τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ ναοῦ (ὅστις, σημειωτέον, προσφάτως εἶχεν ἐπιστρωθῆ διὰ σιμέντου) ἡ ἐργασία ἀπέβλεψεν εἰς τὸν ὑπόλοιπον χώρον. Οὕτως ἀνεσκάφησαν ἐσωτερικῶς αἱ δύο ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ (μεσαία καὶ νοτία) καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ ὑπόλοιπος ναός. Ἡ ἐπίχωσις ἐντὸς τῶν κογχῶν ἦτο περὶ τὸ 1 μέτρον. Τὸ δάπεδον αὐτῶν ἦτο κτιστὸν ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου, ἐπίσης δὲ πλήρως διαταραγμένον. Ἐντὸς τῆς μεσαίας κόγχης εὐρέθησαν τεμάχια μαρμαροθετήματος σχηματίζοντος σταυροῦς ἐκ ποικιλοχρῶμων πλακιδίων μαρμάρου (πίν. 180β) ὡς καὶ τεμάχια ὑποκίτρινων καὶ ἐρυθρῶν μαρμάρων μετὰ φλεβώσεων ἀνήκοντων εἰς ὁρθομαρμάρωσιν. Κάτωθεν τοῦ δαπέδου καὶ ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ τῶν ἁγ. Ἀναργύρων ἀνεσῆθη πωρίνη στρογγύλη ἐνεπίγραφος στήλη μήκους 0.70 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων. Αὕτη ἀναφέρει ῥωμαῖον ἀνθύπατον, οὗτινος τὸ ὄνομα ἀτυχῶς δὲν διεσώθη, ὅστις ὁδοῦς ἐκ *χηρμά(των) ἱερῶν θεᾶς Δικτῶνης γενέσθαι ἐκέλευσεν* (πίν. 180γ).

Ἐν τῇ ἐπιχώσει τῆς μεσαίας ἀψίδος εὐρέθησαν κυρτὰ μετὰ κυματίου τμήματα πωρίνου γείσου ἀνήκοντος προφανῶς εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀψίδα. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν περιείχοντο τμήματα ἐπιστυλίων παλαιοχριστιανικῶν χρόνων καὶ πεσσίσιος βυζαντινὸς εἰκονίζων ἐν ἐπιπεδογλύφῳ τεχνικῇ τριπλῆν συμπλεκομένην ταινίαν. Ὅμοίως ἐνταῦθα εὐρέθησαν τμήματα θωρακίων καὶ βάσις ἀποκεκρουμένη ἔχουσα δύο σπείρας καὶ σκοτίαν.

Ἐκτὸς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς μεσαίας ἀψίδος, πρὸς Δυσμάς, ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ

δαπέδου διεπιστώθησαν ἔχνη ὀπῆς ἀκριβῶς εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Πιθανώτατα ἐνταῦθα ἴστατο μονόπους Ἁγ. Τράπεζα. Κιονίσκος ὀκταγωνικῆς διατομῆς, εὐρέθεις περὶ τὸ μέσον τοῦ ναοῦ, ἴσως ἀπετέλει τὸ στήριγμα αὐτῶν.

Δυτικῶς τοῦ σημείου συναντήσεως τῶν δύο ἀψίδων, μεσαίας καὶ νοτίας, ἠνοιχθῆ ἐν συνεχείᾳ αὐλαξὶ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τυχόν στυλοβάτου. Στυλοβάτης ὅμως δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλὰ κατ' ἴσας ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις εὐρέθησαν κτιστὰ τετράγωνα βάθρα, ἐφ' ὧν θὰ ἔβαινον κίονες ἢ πεσσοὶ κρατοῦντες ἄνωθεν τόξα, δι' ὧν ἐχωρίζοντο τὰ κλίτη (εἰκ. 1). Τοιαῦτα βάθρα εὐρέθησαν δύο, τὸ τρίτον δὲ ἀνατολικὸν εἶχε καταστραφῆ λόγῳ τῆς διαταραχῆς τοῦ χώρου. Ἀπέναντι τοῦ τελευταίου βάθρου (δυτικοῦ) καὶ δυτικῶς τοῦ νεωτερικοῦ ναοῦ εὐρέθη καὶ ἡ θέσις τοῦ τελευταίου βάθρου τῆς βορείας τοξοστοιχίας. Τὰ ἄλλα δύο τῆς σειρᾶς αὐτῆς, ὡς εἶναι φυσικόν, κατεστράφησαν κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τῆς ἀγ. Εἰρήνης ἢ τοῦ τῶν ἀγ. Ἀναργύρων. Διὰ τῶν τριῶν ἀψίδων καὶ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων ἔχομεν πλέον μίαν βυζαντινὴν τρίκλιτον βασιλικήν, τῆς ὁποίας τὰ μεταξὺ τῶν κίωνων ἢ πεσσῶν κενὰ ἐπληροῦντο διὰ τεσσάρων τόξων (βλ. κάτωψιν, εἰκ. 1). Ἐννοεῖται ὅτι τὸ τέταρτον (δυτικόν) τόξον θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ κιλλίβαντος προβάλλοντος ἔσω ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς γενέσεως τῶν τόξων. Ἄλλ' ὁ σήμερον ὑπάρχων δυτικὸς τοῖχος τῆς βασιλικῆς δὲν ἐμφανίζει τοιοῦτο στοιχεῖον, διότι εἶναι μὲν παλαιὸς ἀλλ' οὐχὶ ὁ ἀρχικὸς δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτηρίου. Οὗτος φαίνεται σαφῶς ὅτι ἐπανειλημμένως ἔχει κτισθῆ, νομίζω δὲ ὅτι ἠγέρθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὁ νάρθηξ, ὅστις νῦν δὲν ὑφίσταται. Διὰ τοῦ νάρθηκος τούτου, ὅστις θὰ εἶχε πλάτος περίπου 4 μ., τὸ κτήριο θὰ καθίστατο ἐπιμηκέστερον καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ νῦν ἐμφανῆς ἀσυμμετρία τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μήκος (βλ. κάτωψιν, εἰκ. 1). Τὸν νάρθηκα τοῦτον ὑποδηλοῖ μικρὸν τμήμα τοίχου, ὅστις ἐκτείνεται ἐν συνεχείᾳ τοῦ νοτίου πλαγίου τοίχου τῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν καὶ ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ ἐν λόγῳ μακροῦ τοίχου τοῦ κτηρίου. Ἐνταῦθα ὅμως ἡ ἀλλοίωσις τοῦ ἐδάφους καὶ ὁ ἀμέσως καλλιεργούμενος ἀγρὸς δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνίχνευσιν.

Ἐν τῇ ἀφθόνῳ ἐπιχώσει τοῦ κυρίως ναοῦ εὐρέθησαν τμήματα παλαιοχριστικῶν καὶ βυζαντινῶν γλυπτῶν (βλ. κατωτέρω), μέγα μαρμάρινον ἀκανθόσχημον καὶ τυπικῶς παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον, ὡς καὶ τὸ ἄνω ἡμισυ ἑτέρου κιονοκράνου εἰκονίζοντος κατὰ τὰς γωνίας δένδρον (φοίνικα) καὶ ἑκατέρωθεν ἀνά ἐν πτηνόν. Ἐκ τοῦ χώρου τούτου οἱ χωρικοὶ εἶχον ἀνασύρει πρὸ ἐτῶν (ἔτε ἠνοιγον τάφον) ἕτερον παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον καὶ κίονα μαρμάρινον, ἐφ' οὗ ὑπάρχει ἐγχάρακτος συντομογραφικὴ εὐχή. Ταῦτα ἀποκειμένα ἐγγὺς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου περισυνελέγησαν καὶ μετὰ τῶν ἄλλων εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς παρεδόθησαν εἰς τὸ μουσεῖον Ρεθύμνης.

Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς βασιλικῆς ἡ ἐπίχωσης ὑπερέβαινε τὰ 2 μέτρα (πίν. 181α). Τμήματα κιονοκράνων (πίν. 174δ) καὶ τεμάχια βυζαντινῆς κεραμεικῆς εὐρέθησαν ἐνταῦθα. Χαρακτηριστικὴ ὑπῆρξεν ἡ παντελής ἀπουσία τῶν κεράμων τῆς στέγης. Τοῦτο, ὅπως σπάνιον διὰ τὰ κρητικὰ μνημεῖα, ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βασιλικὴ ἦτο θολοσκεπῆς (τοῦτο ἐρμηνεύει καὶ τὸ πάχος τῶν πλαγίων τοίχων, ὅπερ ἦτο 1 μ.) καὶ μὲ φαλακρὰν στέγην. Εἰς τὸ ἐκκαθαρισθὲν δάπεδον τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου εὐρέθησαν δύο στενοὶ βυζαντινοὶ ἀκτέριστοι τάφοι, ὧν ἕκαστος περιεῖχεν ἓνα σκελετόν (πίν. 181β).

Δυτικῶς τοῦ ναοῦ τῶν ἁγ. Ἀναργύρων, ἐνθα τὸ τέμαχος τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς, ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε δύο ἀπέναντι ἀλλήλων τοίχους πλάτους 1.20 μ. καὶ ἀνοίγματος περὶ τὸ 1.50 μ. ὡς καὶ κτιστὴν στενόμακρον κατασκευὴν κεκαλυμμένην διὰ μεγάλων κεράμων (εἰκ. 1). Τὸ πλήρως διαταραγμένον ἐνταῦθα ἔδαφος, ἰδίᾳ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς νεωτέρας ἐκκλησίας, δὲν ἐπέτρεψε τὴν συναγωγὴν περισσοτέρων στοιχείων. Πάντως τὰ λείψανα ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν βασιλικήν, θεωροῦμεν δὲ πιθανώτατον ὅτι μαρτυροῦσιν ἐλληνιστικῶν χρόνων κατασκευήν, ἣτις σχετίζεται ἴσως πρὸς τὸ Ἱερὸν τῆς Δικτυναίας Ἀρτέμιδος, τὸ ὁποῖον θὰ προῦπῆρχεν ἐνταῦθα. Παρὰ τὰ λείψανα τοῦ ἐκ τῶν μνημονευθέντων δυτικοῦ τοίχου εὐρέθησαν δύο ἕτεροι τάφοι μήκους 2 μ. καὶ πλάτους 0.48 πρὸς Δυσμάς, 0.35 δὲ πρὸς Ἀνατολάς. Οἱ τάφοι ἦσαν κενοί, ὑπεθυμίζον δὲ διὰ τῆς στενότητος αὐτῶν τοὺς βυζαντινοὺς τάφους τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς τοῦ Βυζαρίου (βλ. μνημονευθεῖσαν ἔκθεσιν ἡμῶν εἰς ΠΑΕ 1958).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ.

α) Κιονόκρανα μεγάλα παλαιοχριστιανικὰ εὐρέθησαν τρία. Τοῦτων τὸ ἓν ἔχει διαστάσεις $0.65 \times 0.48 \times 0.37$ μ. καὶ εἶναι τυπικῶς πρωτοχριστιανικὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ ἁγ. Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου (COLASANTI, I, *arte byzantina in Italia*, Milano 1923, πίν. 47) καὶ τῆς βασιλικῆς Πανόρμου (ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ, Ἡ Ἀρχαία Ρίθυμνα, Ἀθῆναι 1950, πίν. VIII). Τὸ ἕτερον, ἀποκεκρουμένον, διαστ. $0.70 \times 0.48 \times 0.36$ μ., εἶναι ὅμοιον τοῦ προηγουμένου (πίν. 182α). Τὸ τρίτον, διαστάσεων $0.75 \times 0.58 \times 0.42$ μ., ἔχει τὴν ἀκανθὸν πλαδαρὰν καὶ ἀνήκει εἰς τὸν 7^{ον} πιθανῶς αἰῶνα (πίν. 182β).

β) Ἄνω ἡμισυ μεγάλου ρωμαϊκοῦ κιονοκράνου εἰκονίζοντος κατὰ τὰς γωνίας ἐσχηματοποιημένον δένδρον (φοίνικα) καὶ ἑκατέρωθεν τούτου δύο

πηγὰ ἢ μᾶλλον λέοντας μὲ σχηματικῶς ἀποδοθεῖσαν τὴν χαίτην (πίν. 182γ). Διαστ. 0.58×0.20 .

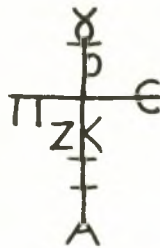
γ) Κιονόκρανα μικρά. Ἐν ἀκέραιον παλαιοχριστιανικὸν μὲ τέσσαρα πλατέα φύλλα ἀκάνθης, ἀνά ἓν εἰς κάθε γωνίαν τοῦ καλάθου. Διαστ. $0.36 \times 0.34 \times 0.24$ μ.

δ) Δύο μικρά τεμάχια, κιονοκράνων βυζαντινῶν χρόνων. Τὸ ἓν, διαστ. $0.25 \times 0.15 \times 0.11$ μ., ἔχει ἐκατέρωθεν ἐλισσόμενον κλάδον, σταυρὸν ἐντὸς ῥόμβου καὶ κατὰ τὴν γωνίαν ρομβοειδῆ διακόσμησιν (πίν. 182δ₁) τὸ δ' ἄλλο, διαστ. $0.25 \times 0.16 \times 0.13$ μ., εἰκονίζει κατὰ τὴν γωνίαν φύλλον, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἔξεργον σφαιρικὸν κομβίον, ἐκατέρωθεν δὲ σπείρας. Ἡ πλαδαρὰ ἐκτέλεσις ἄγει εἰς τὸν 11^{ον} ἢ 12^{ον} αἰῶνα (πίν. 182δ₂).

ε) Κίονες μεγάλοι, κιονοστοιχιῶν δὲν εὑρέθησαν. Δύο μόνον μικροὶ μαρμάρيني κιονίσκοι περισυλλεγῆσαν, ὧν ὁ εἰς στρογγύλος ἔχει μῆκος 0.35 καὶ διάμ. 0.16 μ. ὁ δ' ἕτερος, ὀκταγωνικῆς διατομῆς, ἔχει μῆκος 0.77 μ. καὶ διάμ. (ἔνω καὶ κάτω) 0.15 μ. Τρίτος κίων, μήκους 1.15 μ. καὶ διαμέτρου (ἔνω καὶ κάτω) 0.36 μ., εἶναι ἐνδιαφέρων διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐγγράφατον συντομογραφικὴν ἐπίκλησιν ἢ εὐχὴν (βλ. πίν. 183α). Εἰς τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ τὰ κεφαλαῖα γράμματα δίδουν τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

Δύναται ἴσως νὰ ἀναγνωσθῇ ὡς εὐχὴ ὑπὲρ Πέτρου Ζ(ωῆς) κ(αὶ) τ(ῶν) τ(έκνων) α(ὐτῶν).

στ) Πεσίσκος βυζαντινὸς ἐκ μαρμάρου ἀνήκων πιθαρῶτα εἰς τὸ τέμπλον. Ἔχει διαστάσεις $0.70 \times 0.18 \times 0.15$ μ. καὶ παριστᾷ, ἐν ἐπιπεδογλύφῳ τεχνικῇ, τριπλῆν ταινίαν συμπλεκομένην καὶ μορφομένην ἐξωτερικῶς εἰς ἐξάπλευρα διαδεχόμενα σχήματα. Ἀναλόγου τεχνικῆς πλέγμα τοῦ ἀγ. Ἀπολλιναρίου in Classe τῆς Ραβέννας, Κιβώριον S. Eleucade, ὅπερ χρονολογεῖται εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα βλ. ἐν COLASANTI, ἔ.ἀ. πίν. 27.

ζ) Ἐπιστύλια (κοσμῆται). Ἐκ τῶν εὑρεθέντων μνημονεύομεν ἰδιαιτέρως τέσσαρα, ὧν διεσώθησαν τμήματα. Τὰ δύο εἶναι παλαιοχριστιανικά καὶ εἰκονίζουν, τὸ μὲν, ἡνωμένα φοινικοειδῆ (ἀνάλογα βλ. ἐν Γ. ΣΑΥΠΗΡΙΟΥ, ΑΕ 1929, σ. 137, εἰκ. 190 καὶ ΑΔ, Παράρτημα 1918, σ. 35), τὸ δέ, φύλλα ἀκάνθου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὠά. Αἱ διαστάσεις αὐτῶν εἶναι: $0.65 \times 0.29 \times 0.12$ μ. καὶ $0.65 \times 0.36 \times 0.10$ μ. Τὰ ἕτερα δύο ἐπιστύλια εἶναι βυζαντινά. Τὸ ἓν, διαστ. $0.30 \times 0.23 \times 0.07$ μ., παριστᾷ συριακοὺς τροχοὺς, οὓς πληροῖ ἐναλλάξ διὰ πυροστροβίλου καὶ ῥόδακος (πίν. 183β), τελευτᾷ δὲ εἰς σταυρὸν, τὸ δὲ ἄλλο, διαστ. $0.37 \times 0.17 \times 0.16$ μ., εἰκονίζει τὸ ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος χρονολογούμενον ὑπὸ τοῦ STRZYGOWSKI θέμα, τὸ καλούμενον «μικρασιατικόν», ἧτοι σειρὰν τοξυλλίων

βαινόντων ἐπὶ διδύμων κιονίσκων (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τελευταῖος εἶναι ἀπλοῦς) καὶ περικλειόντων ἀνθήμια, τελευτᾷ δὲ εἰς ἰσοσκελῆ βυζαντινὸν σταυρὸν. Κατωτέρω κυμάτιον λήγει εἰς ἀστράγαλον, διήκοντα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐπι-
 στυλίου (βλ. πίν. 183γ)¹.

η) Τεμάχια γείσων καὶ περιθύρων μετὰ κυματοφόρου παρυφῆς.

θ) Θωράκια παλαιοχριστιανικὰ καὶ βυζαντινὰ εὐρέθησαν ἀρκετὰ εἰς τεμάχια. Τὰ περισσότερα ἦσαν ἐκ πώρου ἐκοσμοῦντο δὲ διὰ ρόμβου ἐγγεγραμμένου ἐντὸς ὀρθογωνίου καὶ συμπλεκομένου μετὰ κύκλων πληρούντων τὰ κατὰ τὰς γωνίας τέσσαρα τρίγωνα, ὡς τὸ ἐν πίνακι 183δ, διαστ. $0.52 \times 0.27 \times 0.04$. Ἄλλα, μεταξὺ τῶν συμπλεκομένων πλοχμῶν, εἰκόνιζον σταυρὸν μορφώμενον ἄλλοις διὰ πλέγματος (πίν. 184α), ἄλλα ἔφερον εἰς τὸ μέσον πολύφυλλον ρόδακα, ἐντὸς δὲ τῶν συμπλεκομένων κύκλων πυροστροβίλους κλπ., ὡς τὸ ἐν πίνακι 184γ καὶ διαστάσεων $0.47 \times 0.30 \times 0.09$ μ. τμήμα, τὸ ὁμοιάζον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ COLASANTI, ἐν πίνακι 77, δημοσιευθέν, ἀναγόμενον δὲ εἰς τὸν 8^{ον} αἰῶνα καὶ πρὸς ἕτερον ὑπὸ τοῦ GEROLA (Mon. Ven. II εἰς τὴν 319 εἰκόνα), ὡς καὶ πρὸς πλεῖστα ἄλλα ἄλλοθεν γνωστά.

Δύο ἕτερα τμήματα γλυπτῶν ἀνῆκον εἰς θωράκια, τὰ ὁποῖα ἐν ἐπιπεδογλύφῳ τεχνικῆ εἰκόνιζον ἐντὸς πλαισίων ζῶα καὶ πτηνά. Τὸ ἐν (πίν. 184β), διαστ. $0.48 \times 0.20 \times 0.09$ μ., παριστᾷ λέοντα νεύοντα τὴν κεφαλὴν κάτω καὶ ἔχοντα ὠρθωμένην τὴν οὐράν, τὸ δ' ἄλλο, διαστ. $0.25 \times 0.20 \times 0.08$, εἰκονίζει ἀετόν. Ὡς δεικνύει τὸ πρῶτον, τὸ κενὸν τοῦ βᾶθους τῶν διακοσμητικῶν πλαισίων ἐπληροῦτο δι' ἐρυθρῶν τεμαχίων μαρμάρου. Ἀμφότερα θεωροῦμεν βυζαντινὰ θωράκια ἐκ τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν θεμάτων (πρβλ. L. BREHIER, *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine* ἐν *Nouv. archives des Missions Scientifiques*, 1911).

ι) Πινακίων βυζαντινῶν μετὰ γανώσεως πέντε τεμάχια εἰκονίζοντα πρασίνοιο κλάδους.

ια) Μαρμαροθετήματος τέσσαρα τεμάχια. Ταῦτα εἰκονίζουσι σταυροὺς ἐκ λευκῶν, ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν τετραγώνων πλακιδίων μαρμάρου (πίν. 180β).

ιβ) Ὁρθομαρμαρώσεως δύο τεμάχια. Εἶναι πλάκες ἐρυθροῦ ἢ κιτρίνου μετὰ φλεβώσεων μαρμάρου, ὅπισθεν δὲ διατηροῦν τὸ συνδετικὸν ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου κονίαμα.

ιγ) Στήλη (ὀδόσημον) στρογγύλη ἐκ πώρου, ἐνεπίγραφος, ρωμαϊκῶν χρόνων, μήκους 0.70 καὶ διαμ. 0.50 ἄνω καὶ 0.65 μ. κάτω. Ὑψος γραμμάτων

¹ Ἀνάλογον θέμα πρὸς τὸ τοῦ ἐπιστυλίου τούτου εὑρομεν πρὸ ἐτῶν εἰς ἐντοιχισμένην ἐν τῇ πόλει Ἱερακλείου πλάκα βυζαντινῆς σαρκοφάγου (11^{ος} - 12^{ος} αἰῶν) ἀγνώστου προελεύσεως, ἣν ἀπὸ ἐτῶν παρεδώσαμεν εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης.

0.032, πᾶχος 0.004, πλάτος 0.028 μ. Ἡ ἐγχάρακτος ἐπιγραφή εἰς τέσσαρας σειράς (πίν. 180γ) ἔχει ἐν μεταγραφῇ :

.....ΟΙ . ΤΗΡ ΠΑ..... ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ ΟΔΟΥΣ ΕΚ ΧΡΗ[ΜΑΤΩΝ]
ΙΕΡΩΝ ΘΕΑΣ ΔΙΚΤΥΝΝΗΣ ΓΕΝΕΣΘΑΙ ΕΚΕΛΕΥΣΕΝ

Νομίζομεν ὅτι πρόκειται περὶ ὁδοσήμου, τὸ ὁποῖον ἐτέθη εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τῆς Δικτυνναίας Ἀρτέμιδος πρὸς δῆλωσιν ὅτι ἐκ τῶν χρημάτων τοῦ ἱεροῦ κατεσκευάσθησαν δρόμοι ἐντολῇ τοῦ ἀνθυπάτου.

ιδ) Ἐγαλμα πῶρινον ἐφήβου, σωζόμενον εἰς μῆκος 0.54 μ., ἀκέφαλον, ἄνευ χειρῶν καὶ μὲ ἐλλείποντας τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω. Ἐλλείπει ἐπίσης τὸ ἀριστερὸν ἡμισυ τοῦ θώρακος. Εἰς τὸν αὐχένα σώζεται αὐλαξ δηλωτικὴ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ στελέχους, ὅπερ ἐκράτει τὴν πρόσθετον κεφαλὴν. Τὸ ἐνδυμᾶ του ἐπιπτεν ἐκ τοῦ δεξιοῦ ὤμου πρὸς τὰ ὀπίσω διαγράφον δύο κατὰ τὰ ἄκρα σχηματικὰς πτυχάς, ἐκράτει δὲ τοῦτο ὁ ἔφηβος διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἐμπρός, κατὰ τὸν ἀριστερὸν μηρόν. Φαίνεται δ' ὅτι ὕψωνε τὴν δεξιάν, δι' ἧς ἔφερε τι (πίν. 184δ). Ὁ νέος ἴστατο προβάλλων τὸν ἀριστερὸν πόδα, ὡς φαίνεται εἰς τὸν πίνακα 184δ. Τὸ ἄγαλμα εἶναι ἔργον ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ γενομένη ἀνασκαφὴ τῆς εἰς Βεράν Ἐπισκοπὴν βασιλικῆς καὶ τὰ ἐκ ταύτης προελθόντα εὐρήματα ὀδηγοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Τὸ τρίκλιτον καὶ διὰ τριῶν ἀψίδων ἐφωδιασμένον ἀνατολικῶς μνημεῖον ἀποτελεῖ βασιλικὴν τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἄν αὕτη ἠγέρθη ἐπὶ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς δὲν εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι, διότι ἡ πλήρης διαταραχὴ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ περὶ χῶρου καὶ ἡ ἕδρουσις ἐπὶ τῶν μνημείων τοῦ ναοῦ τῆς ἁγ. Εἰρήνης καὶ εἶτα τῶν ἁγ. Ἀναργύρων ἠλλοίωσαν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ χρήσιμα στοιχεῖα. Βεβαίως τὰ κατὰ χῶρον εὐρεθέντα παλαιοχριστιανικὰ κιονόκρανα καὶ γλυπτὰ ἀποτελοῦν ἐνδειξὴν τινα, ἀλλὰ ταῦτα δύνανται κάλλιστα νὰ προέρχωνται ἐκ τινος ἄλλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, μετεφέρθησαν δὲ καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ἐνταῦθα, ὅτε ἠγέρθη ἡ βασιλική. Πολὺ πιθανὸν θεωροῦμεν ὅτι ἡ τοιαύτη βασιλικὴ δύναται νὰ ὑπάρχη εἰς τὸν παρακείμενον τοῦ ἀνασκαφέντος μνημείου ἄγρον τοῦ Ἱ. Στρατηδάκη, εἰς ὃν ὑπάρχουν ἔχνη τοίχων παλαιῶν κατὰ καιροὺς δὲ εὐρέθησαν τμήματα θωρακίων καὶ «βήσαλα» εἰς τεμάχια, συμφώνως πρὸς ἐπιτοπίους πληροφορίας. Πάντως ὅτι ὁ χῶρος τοῦ ἀνασκαφέντος μνημείου ἦτο παλαιόθεν λατρευτικὸς καὶ ὅτι τοῦτο συνεχίζει ἐπομένως τοιαύτην παράδοσιν διαπιστοῦται ἐκ τῆς μνημονευομένης τῆς Δικτυναίων Ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐπιγραφῆς καὶ τῶν ὑπολειμμάτων ἀναμφιβόλως τοῦ σχετικοῦ ἱεροῦ, τὰ ὁποῖα εὐρομεν δυτικῶς τοῦ εἰς τὸ βόρειον κλίτος τῆς

βασιλικῆς περικλειομένου νεωτερικοῦ ναοῦ τῶν ἀγ. Ἀναργύρων. Ἐχομεν δηλ. τὴν γνώμην ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἑλληνικὸν ἱερόν ἀφιερωμένον εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Δίκτυννα» λατρευομένην Ἀρτεμιν (HOBEEK, Kreta, II, 165 κ.ἐξ.), κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς δὲ χρόνους εἰς ἀνθύπατος, οὕτινος τὸ ὄνομα ἔγινεν ἐξίτηλον ἐν τῇ εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ, λαβῶν «ἱερά χρήματα» ἐκ τοῦ Δικτυνναίου τούτου καὶ χρησιμοποιήσας ταῦτα διὰ τὴν ὁδοποιίαν, διαιώνισε τὴν πρᾶξίν του δι' ἐπιγραφῆς, ἣν ἔθεσεν εἰς τὸ ἱερόν, τοῦ ὁποίου τὴν συμβολὴν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκοινοποιεῖ. Ἐνισχυτικὴ τῆς ἀπόψεώς μας, ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος, ἔρχεται ἡ παλαισιτάτη μαρτυρία τοῦ Σκύλακος (5^{ος} αἰ. π.Χ.), ὅστις εἰς τὸν «Περίπλου» (κεφ. 47, σ. 43 ἐν Geogr. Gr. Min., ἔκδ. Müller I) ἀναφέρει: Δικτυνναῖον Ἀρτέμιδος ἱερόν πρὸς βορέαν ἄνεμον. Ὅντως πρὸς Βορρᾶν τῆς Κρήτης εὐρίσκεται τὸ χωρίον Βεράν Ἐπισκοπή, ἀπέχον μάλιστα ὀλίγην ὥραν τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς νήσου. Σχετικὸν πρὸς τὸ ἱερόν τοῦτο τῆς Ἀρτέμιδος πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ βορείως τῆς βασιλικῆς εὐρεθὲν μικρὸν ἄγαλμα ἐφήβου, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος.

Τὴν περίοδον τῆς κατασκευῆς τῆς βασιλικῆς βεβαιοῦσιν οὐ μόνον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος στεγάσεως (παχεῖς πλάγιοι τοῖχοι φέροντες ἄνωθεν καμάρας στηριζομένας ἐπὶ πεσσῶν, μέσῳ τόξων κτιστῶν) ἀλλὰ καὶ τὰ περισσότερα τῶν γλυπτῶν αὐτῆς. Ἡ τεχνικὴ τῶν θωρακίων μὲ τοὺς συμπλεκομένους κύκλους ἐλέγχει προκεχωρημένην βυζαντινὴν περίοδον. Ἡ ἐπιπεδόγλυφος πάλιν τεχνικὴ ἄλλων θωρακίων (παράστασις ζῶων κλπ.) ἰδιάζει εἰς τὴν μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν περίοδον, τὸ δὲ σπουδαιότατον ἐπιστύλιον μὲ τὸ «μικρασιατικόν» θέμα τῶν ἐπὶ διδύμων κιονίσκων βαινόντων τοξυλλίων, ἅτινα περικλείουσιν ἀνθέμια, χρονολογεῖ τὴν βασιλικὴν ὅπως δὴ ποτε μετὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν (ἀρχαί τῆς λεγομένης β' βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης) τοποθετοῦμεν τὴν ἴδρυσιν τοῦ μνημείου.

Ἀλλὰ ποία δύναται νὰ εἶναι ἡ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐνταῦθα βασιλικὴ καὶ τί αὕτη ἀντιπροσωπεύει;

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν πηγῶν ἐξάγεται ὅτι τὴν ἐν Συβρίτῳ Κρήτης Ἐπισκοπήν τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου διεδέχθη, ἀρχομένης τῆς δευτέρας (10^{ος} αἰῶν), ἡ Ἐπισκοπή Ἀρίου καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἐπισκοπή αὕτη τοποθετεῖται εἰς Βεράν Ἐπισκοπήν, πιστεύομεν ὅτι ἐν τῇ ἀνασκαφῇ βασιλικῇ εὐρομεν τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς διαδεχθείσης τὴν ἐπισκοπήν Συβρίτου Ἐπισκοπῆς Ἀρίου. Ἡ ἐπισκοπή δηλ. Συβρίτου ἀναφερομένη εἰς πρακτικὰ Συνόδων καὶ εἰς Τακτικὰ μέχρι τοῦ 9^{ου} αἰῶνος (ΚΑΛΟΚΥΡΗ, Ἡ Ἐπισκοπή τῆς Βυζαντινῆς Συβρίτου, Κρητ. Χρ. 1959) παύει πλέον νὰ μνημονεύεται ὡς ἐξῆς, ἀρχομένου δὲ τοῦ 10^{ου} αἰ. ἄλλη ἐπισκοπή ἀντ' αὐτῆς σημειοῦται, ἥτοι ἡ τοῦ Ἀρίου ἢ Ἀγρίου. Πράγματι καὶ συμφώνως πρὸς ταῦτα, αἱ γενόμενα ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφαὶ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς ἀρχαίας Συβρίτου (βλ. ἀνωτέρω μελέτην ἡμῶν), αἱ ὁποῖαι, ὡς πιστεύομεν,

καθώρισαν τὴν ἔδραν τῆς ἐν λόγῳ Ἐπισκοπῆς (παρὰ τὸ νῦν χωρίον Βυζάρι), ἀπέδειξαν, ὅτι ἐπισκοπὴ καὶ καθεδρικός τῆς ναὸς κατεστράφησαν κατὰ τὴν ἀραβοκρατίαν (824-961) καὶ ἐγκατελείφθησαν. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ 961 καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἐν τῇ νήσῳ δὲν ἀναφέρεται πλεόν ἢ Σύβριτος. Δέκα ἐννέα ἔτη μετὰ ταῦτα, ἦτοι τὸ 980. Τακτικὸν μνημονεῦει ἀντ' αὐτῆς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρίου. Τὸ Ἄριον τοῦτο (ἢ Ἄγριον), ὄν μικρὸν πόλισμα κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν χρόνους (ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ΑΔ 1918, Παράρτημα, σ. 13-14), κείμενον κατὰ τὴν θέσιν («Σταυρωμένος») καὶ εἰς ἀπόστασιν 20' βορείως τῆς Βεράν Ἐπισκοπῆς, εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς ὡς παραθαλάσσιον καὶ εἶχε μεταφερθῆ εἰς Βεράν Ἐπισκοπὴν, ὡς πιστεύεται (GEROLA, Mon. Ven. II 62, «Agrios è certamente Veran Episkopi»). Ἡ Βεράν Ἐπισκοπὴ οὕτω ἐγένετο, ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρίου, ὅπως ἔδραι ἐπισκοπῶν ἐγένοντο καὶ ἄλλα χωρία (βλ. σχετικῶς ἡμέτερον ἔργον, Ἡ Ἀρχαία Ρίθυμνα, Ἀθῆναι 1950, σ. 127 κ.ἐξ.). Τέλος τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ ἀρχομένου τοῦ ἐπομένου ἐκτίσθη καὶ ἡ ἀνασκαφεῖσα βασιλικὴ ὡς καθεδρικός ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς, χρησιμοποιοιμένης πιθανώτατα ἐν τῷ μεταξὺ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὸ Δικτυναῖον κειμένης καὶ προχείρως ἐπισκευασθείσης.

Τοιοτοτρόπως τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφείσης βασιλικῆς καὶ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα συμπίπτοντα βεβαιώνουν αὐτὴν μνημεῖον τῆς ἀ' μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (961) ἐκατονταετηρίδος¹.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

¹ Μετὰ τὸ 1210 ἡ Ἐπισκοπὴ Ἀρίου περιῆλθεν ὑπὸ καθολικὸν ἐπίσκοπον, ὡς ἐγένετο καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῆς Κρήτης ἐπισκοπὰς. Τὸ ἔτος 1299 τὴν ἐπισκοπὴν ἀπαιτεῖ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης εἰς τὴν μετὰ τῶν ἐνετῶν συνθήκην του. Δὲν φαίνεται ὅτι τοῦτο ἐπραγματοποιήθη. Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ὅτε αἱ ἄλλαι ὀρθόδοξοι ἐπισκοπαὶ ἐπανασυστήθησαν ἡ ἐπισκοπὴ αὕτη ἐρειπωθεῖσα εἶχε πλεόν ἐγκαταλειφθῆ. Ἐκτοτε γίνεται γνωστὴ ὡς Βεράν (= ἔρημος) Ἐπισκοπὴ.

α. Τὰ δύο κλίτη τῆς βασιλικῆς Βερὰν Ἐπισκοπῆς.

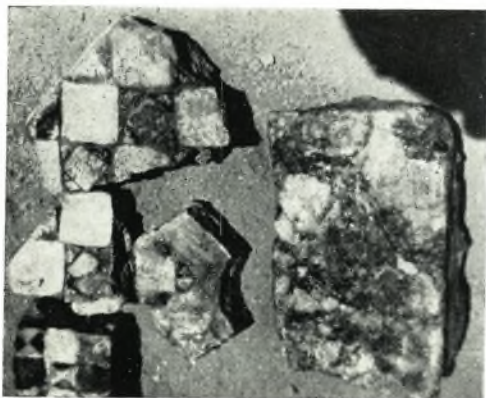

β. Ἡ μωσαϊκὰ ἄψις τῆς βασιλικῆς Βερὰν Ἐπισκοπῆς.

α. Τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς ἀνασκαπτόμενον (ἀψίδες).

β. Τεμάχια μαρμαροθετήματος τῆς βασιλικῆς Βεράν Ἐπισκοπῆς.

γ. Ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ στήλης

α. Ἐπίχωσις κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς.

β. Τάφος κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς βασιλικῆς.

β. Κιονόκρανον ἐκ τῆς βασιλικῆς.

δ. Τμήματα κιονοκράνων
11^{ου}-12^{ου} αἰώνος.

α. Τμήμα παλαιохριστιανικοῦ κιονοκρά-
νου ἐκ τῆς βασιλικῆς.

γ. Τμήμα κιονοκράνου ἐκ τῆς βασιλικῆς.

α. Κίων μετ' ἐγχαράκτου συντομο-
γραφικῆς ἐπικλήσεως.

β. Τμήμα ἐπιστύλιου τῆς βασιλικῆς.

δ. Τμήμα θωρακίου παλαιοχριστιανικῶν χρόνων
ἐκ τῆς βασιλικῆς Βεράν Ἐπισκοπῆς.

γ. Βυζαντινὸν ἐπιστύλιον μετὰ τοξυλλίων ἐκ τῆς βασιλικῆς.

α. Τμήμα θωρακίου εκ τῆς βασιλικῆς.

β. Ἐπιτεδόγλυφον με παράστασιν λέοντος.

γ. Τμήμα θωρακίου.

δ. Πώρινον ἀγάλμα ἐφήβου ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων.